

Verslagen en mededelingen

Leerstoel Kastelenkunde

Verslag 1 november 1987 - 1 november 1992

Algemeen

De benoeming van ondergetekende tot bijzonder hoogleraar in de "Kastelenkunde binnen het raam der materiële cultuur der Middeleeuwen" aan de Rijksuniversiteit te Utrecht vond plaats met ingang van 1 november 1987. Daar het onderwijs aan de Faculteit der Letteren sinds het cursusjaar 1986/87 georganiseerd is in de vorm van circa een jaar van te voren vastgestelde 'modules', kon dit vak voor het eerst in het studiejaar 1988/89 in het programma van de faculteit worden opgenomen.

Het eerste studiejaar 1987/88 is daarom besteed aan het leggen van contacten met de Universiteit, de faculteit der Letteren en diverse hoogleraren en medewerkers. Tevens werd het onderwijs voor het collegejaar 1988/89 georganiseerd en inhoudelijk voorbereid. Aangezien de (onbezoldigde) werkzaamheden als bijzonder hoogleraar niet in mijn werktijd als gemeentelijk archeoloog van 's-Hertogenbosch kunnen plaatsvinden, heb ik deze werktijd bij de gemeente met 4 uur per week verminderd. In combinatie met de bij de gemeente gebruikelijke vrije vrijdagmiddag als gevolg van de 38-urige werkweek, is hierdoor, met ingang van het studiejaar 1988/89, één dag per week voor het bijzonder hoogleraarschap ter beschikking gekomen.

Naast de activiteiten die direct samenhangen met de werkzaamheden voor de universiteit zijn in dit verslag ook mijn andere activiteiten in verband met dit werkterrein opgenomen.

Onderwijs

Colleges

In het studiejaar 1988-89 werd voor het eerst de module 'Inleiding in de kastelenkunde' gegeven, die in

principe toegankelijk is voor alle studenten in de faculteit der letteren, die hun propedeuse gedaan hebben. Voor deze module meldden zich 29 studenten aan (op een door de faculteit gehanteerd maximum van 30 belangstellenden).

De colleges met de bijbehorende verplichte literatuur geven na een inleiding tot de materiële cultuur der middeleeuwen een overzicht van de hoofdlijnen van de kasteelbouw in Nederland en West-Europa gedurende de middeleeuwen. Voor de presentatie hiervan werden een groot aantal dia's vervaardigd uit binnen- en buitenlandse literatuur, waarvoor van de N.K.S. een kostenvergoeding werd ontvangen.

De colleges werden in 1988 aangevuld met een excursie naar de werkruimten van de Archeologische Dienst van de gemeente 's-Hertogenbosch en de toen plaatsvindende stadsopgravingen in Eindhoven. Speciale accenten werden gelegd door middel van twee gastcolleges door respectievelijk ir. J. Kamphuis (bouwhistorisch onderzoek van kastelen) en drs. T.J. Hoekstra (het onderzoek van kasteel Vredenburg te Utrecht als voorbeeld van integratie van historisch en archeologisch onderzoek).

Het bij deze module behorende schriftelijke tentamen werd door 10 studenten afgelegd, waarvan er 7 een voldoende behaalden. Via herkansingen slaagden later in het studiejaar nog 2 studenten voor het tentamen.

Door de universiteit worden alle nieuwe college-modules aan een gestandaardiseerde beoordeling door de betreffende studenten onderworpen (de zg. IOWO-DOE). In deze beoordeling werden de colleges en de wijze waarop ze gegeven werden zeer positief beoordeeld.

In het studiejaar 1989/90 waren er 20 aanmeldingen voor de module 'Inleiding in de kastelenkunde'. De inhoud van de colleges was in grote lijnen gelijk aan die van het studiejaar 1988/89, met enkele variaties op onderdelen (speciale colleges over de kastelen in

Schotland en de kastelen van de bisschop van Utrecht). Een gastcollege over het archeologisch, historisch en bouwhistorisch onderzoek van het kasteel Tilburg werd gegeven door drs. H. Stoepker. Een tweetal excursies rondde het programma af. De eerste was een bezoek aan de werkruimten van de Archeologische Dienst te 's-Hertogenbosch; de tweede was gewijd aan het probleem van de ruïnes van bakstenen kastelen (behouden, herstellen of reconstrueren?). Bezoekt werden de ruïnes van Bleyenbeek, Nederhemert en Batenburg en het kasteel Hernen. Medewerking ter plaatse werd verleend door ir. J. Kamphuis, ir. A. Bauer en ir. A. Viersen van de TU te Delft.

In tegenstelling tot het voorafgaande jaar werd geëxperimenteerd met mondelinge tentamens, waarbij de studenten naast een vaststaande hoeveelheid handboekstof uit een uitgebreide literatuurlijst een eigen keuze konden maken. 11 studenten legden tentamen af, waarvan 9 direct (en de meeste zeer goed) slaagden. Via de herkansing slaagde later in het jaar nog een student.

Voor de cursus 1990/91 waren 16 inschrijvingen. Hiervan slaagden 7 studenten voor hun tentamen. De inhoud van de cursus was in grote lijnen gelijk aan het voorafgaande jaar. Door drs. T.J. Hoekstra werd een gastcollege gegeven over het historische en archeologische onderzoek van het kasteel Vreeburg te Utrecht. Een excursie werd georganiseerd naar de Bouwhistorische en Archeologische Dienst te 's-Hertogenbosch, waar behalve de lopende opgravingen ook de werkruimten van de Dienst werden bezocht en drs. D.M. van de Vrie een lezing gaf over de methodische aspecten van de integratie van bouwhistorisch en archeologisch onderzoek van een gedeelte van 's-Hertogenbosch.

Na afloop van de cursus 1990/91 werd nagegaan of de daling van het aantal inschrijvingen tussen 1988 en 1991 (van 29 via 20 tot 16) aan specifieke omstandigheden kon worden geweten. Hierbij bleek dat de cursus vanaf 1989/90 op exact dezelfde uren was geprogrammeerd als een aantal voor kunsthistorische studenten verplichte colleges bouwkunst. Na herstel van dit euvel bleek het aantal inschrijvingen voor de cursus 1991-92 weer te zijn gestegen tot 25 studenten. Tijdens de afsluiting van dit verslag hebben 15 studenten het tentamen afgelegd, waarvan 14 met goed gevolg (10 studenten de eerste keer, 4 via de herkansingsmogelijkheden).

De inhoud van de cursus was in grote lijnen gelijk aan het voorafgaande jaar. Gastcolleges werden gegeven door drs. E.J. Bult over het historische en archeologi-

sche onderzoek van de zogenaamde "begraven hofsteden" in Zuid-Holland en ir. J. Kamphuis over de praktijkproblemen van het bouwhistorische onderzoek van kastelen. Een excursie vond plaats naar de Bouwhistorische en Archeologische Dienst van 's-Hertogenbosch, waar een lopend gecombineerd bouwhistorisch en archeologisch onderzoek alsmede de werkruimten van de Dienst werd bezocht. Drs. D.M. van de Vrie hield daarbij een lezing over de resultaten van een integraal onderzoek (archeologisch, bouwhistorisch, historisch en ecologisch) van het bouwblok rond het St.-Janskerkhof.

Spreekuur

Als docent is ondergetekende op afspraak wekelijks beschikbaar tijdens het spreekuur na de colleges.

Begeleiding doctoraal-scripties, etc.

Een aantal onderzoeksprojecten van studenten werd en wordt wetenschappelijk begeleid:

- Een onderzoek naar de geschiedenis van de bezitsverhoudingen van de ridderhofsteden in het Zuidwestelijk gedeelte van het Nedersticht gedurende de middeleeuwen, door J. Huiting (1990-1991).
- Een doctoraal-scriptie naar de economische en sociale positie van de heren van Culemborg van de 12e t/m de 14e eeuw door mw. S.A.H. Sangster (1991-).
- Een doctoraal-scriptie, bestaande uit een inventarisatie en evaluatie (militaire betekenis en sociale status) van de middeleeuwse kastelen in Noord-Nederland,, die in een stadsommuring waren opgenomen, door H.J. Eskes (1992-).
- De afstudeerscriptie van R.J.W.M. Grūben aan de TU te Delft over het bouwhistorisch onderzoek van de ruïne Daelenbroeck in Noord-Limburg (1989). De heer Grūben behaalde mede op grond van deze scriptie op 16 juni 1989 zijn ingenieurstitel. De scriptie werd in 1990 gepubliceerd door de Delftse Universitaire Pers onder de titel: 'Daelenbroeck, bijdrage tot de geschiedenis van heerlijkheid en huis'. Voor deze uitgave werd door ondergetekende een 'Ten geleide' geschreven.
- De doctoraal-scriptie van M. de Koning aan de Rijksuniversiteit te Leiden over de opgraving van een "moated site" (15e-16e eeuw) te Bokhoven (1992-).

- De bijvak-scriptie van G. Alders aan de Universiteit van Amsterdam over stadskastelen in de kleine steden van Noord-Holland n.a.v. een opgraving in Beverwijk (1992-).

Promovendi

De dissertatie van drs. S.A.J.J. Aarts met als onderwerp 'Motte-burchten in Noord-Brabant, algemene problematiek en voorlopige inventarisatie'. De heer Aarts hoopt op dit onderwerp binnen enkele jaren te kunnen promoveren aan de Rijksuniversiteit te Utrecht en heeft dit officieel bij de universiteit aange-meld (1989). Ondergetekende zal hierbij als promotor optreden.

Met enige andere personen, die promotieplannen in de kastelenkunde hebben, wordt thans overleg ge-pleegd.

Overige academische activiteiten

Eén van de belangrijkste academische verplichtingen voor hoogleraren bestaat uit het uitspreken van een oratie, waarmee de benoeming officieel wordt aan-vaard. Deze officiële aanvaarding van het ambt van bijzonder hoogleraar in de "kastelenkunde binnen het raam van de materiële cultuur der middeleeuwen" vond onder overweldigende publieke belangstelling plaats op 20 februari 1992 met het uitspreken van een rede onder de titel "Het kasteel centraal. Een integrale benadering van een materiële object". De rede werd gepubliceerd door de NKS in samenwerking met de Faculteit der Letteren van de Utrechtse Universiteit (zie bijlage Publicaties). De oratie trok zeer veel belangstelling van de schrijvende pers en diverse radio-omroepen (zie onder Publiciteit).

Een algemene academische verplichting bestaat uit het bijwonen van oraties en afscheidscolleges van colle-ga's en het assisteren bij promoties. Zo werden in de verslagperiode aan de Universiteit van Utrecht o.a. de oratie bijgewoond van mw prof. dr. M.B. de Jong (21-4-1989), prof.dr. J.G. Siccama (15-1-1991) en prof.dr. H. Sancisi-Weerdenburg (10-10-1991); het afscheids-college van mw. prof. dr. J.M. van Winter (22-12-1988), prof. dr. H.T. Wallinga (25-1-1990) en prof. dr. H.W. von der Dunk (8-11-1990). Aan de T.U. te Delft werd de oratie bijgewoond van prof. dr. F.W. van Voorden (9-12-1987); aan de Rijksuniversiteit te Leiden de oraties van prof.dr. W.J.H. Willems (8-3-1991) en prof.dr. A.J.J. Mekking (8-11-1991). Aan de Universiteit van Amsterdam werd het afscheidscolle-ge bijgewoond van prof. drs. H.H. van Regteren Al-tena (11-10-1988).

Er werd geassisteerd bij acht promoties in de geschie-denis en kunstgeschiedenis aan de Rijksuniversiteit te Utrecht (A.L.H. Hage 3-10-1989; L. Bosman, 29-6-1990; mw. I. van 't Spijker, 7-12-1990; A.P.J. Milten-burg, 8-2-1991; A. Knotter, 8-2-1991; G. de Bruin, 27-9-1991 en R. Stenvert, 13-12-1991). Tweemaal werd op verzoek van de promotoren zitting genomen in een promotiecommissie. De eerste maal gold dit de promotie van drs. H.H.C.M. Clevis aan de Rijksuni-versiteit te Utrecht op 15-6-1990. De tweede maal geldt de beoogde promotie van mr. O. van den Arend aan de Rijksuniversiteit te Leiden (promotor prof. dr. J.Th. de Smidt). De promotiecommissie is tegen het einde van 1991 gevormd; de promotie heeft tijdens de afsluiting van dit verslag nog niet plaatsgevonden.

Naast deze meer formele activiteiten werd geregeld deelgenomen aan de diverse activiteiten van de Vak-groep Geschiedenis, in het bijzonder de afdeling mid-deleeuwen en de Werkgroep Mediaevistiek van de Fa-culteit der Letteren. Aan de door deze laatste Werk-groep georganiseerde Themacyclus Middeleeuwse Tuinen (1988-1989) werd een bijdrage geleverd.

Onderzoek

Publicaties

Er werd onderzoek verricht ten behoeve van een sa-menvattend wetenschappelijk overzicht van de stand van het onderzoek in de Nederlandse kastelenkunde. Het onderzoek werd verricht voor een publicatie, be-stemd als afscheidsbundel voor prof. drs. H.H. van Regteren Altena. De bedoeling van het boek was de stand van zaken weer te geven van alle aspecten van de Nederlandse middeleeuwse archeologie. Onderge-tekende was gevraagd daarbij de archeologie van de Nederlandse kastelen voor zijn rekening te nemen. De publicatie is in het Engels geschreven, omdat de bundel behalve voor de Nederlandse archeologische wereld ook bedoeld is om buitenlandse wetenschap-pers op de hoogte te stellen van de Nederlandse stand van zaken. Publicatie van dit artikel vond plaats in 1990 (zie bijlage Lijst van Publicaties).

De algemene stand van zaken van de wetenschap der kastelenkunde in West-Europa in het algemeen en Nederland in het bijzonder is weergegeven in de ge-publiceerde tekst van de oratie (zie bijlage Lijst van Publicaties).

Er werd een begin gemaakt met de publicatie van de resultaten van de in het verleden verrichte studies naar kastelen van de bisschop van Utrecht. Deze stu-dies worden gepubliceerd in 'Castellogica'. Als eerste

aflevering is in 1990 de studie verschenen naar het kasteel Stoutenburg (zie bijlage Lijst van Publicaties). Bij het afsluiten van dit verslag is de studie over het kasteel Vreeland ter perse.

Naast de specifieke kastelenstudies werd ook onderzoek verricht naar algemene, meer theoretische aspecten van het onderzoek naar de materiële cultuur van de middeleeuwen.

Veldonderzoek

De beperkte tijd, die beschikbaar is voor het bijzonder hoogleraarschap laat relatief weinig ruimte voor onderzoek en zeker voor het tijdrovende veldonderzoek. Ook is er geen voorziening voor financiering van eigen veldonderzoek. In beperkte mate kon eigen onderzoek op het gebied van kastelen worden uitgevoerd in mijn functie als gemeentelijk archeoloog van 's-Hertogenbosch. Daarnaast bestaat wel de mogelijkheid om wetenschappelijke begeleiding te geven aan opgravingen in andere kaders.

Van februari-april 1988 vond een onderzoek plaats naar de voorburch van het kasteel Bokhoven (gem. 's-Hertogenbosch), nadat reeds in 1986 de hoofdburcht was opgegraven. Beide activiteiten waren noodzakelijk in verband met ingrijpende grondverstorende werkzaamheden door de eigenaar en bewoner van het terrein. Het kasteel Bokhoven is gebouwd in het midden van de 14e eeuw door een jongere tak van het geslacht van Arkel. De hoofdburcht is in 1672 verwoest. De vrijwel complete plattegrond van hoofdburcht en voorburcht, die sinds het midden van de veertiende eeuw nauwelijks was gewijzigd, kon worden vastgelegd.

In het voorjaar van 1991 vond, eveneens in de gemeente 's-Hertogenbosch, een oriënterend archeologisch onderzoek plaats naar het kasteel Empel in verband met grootschalige woningbouwplannen op het terrein. Geconstateerd werd, dat de sporen zeker tot de twaalfde eeuw teruggaan. Een gedeelte van de uit de tweede helft van de dertiende eeuw daterende ringmuur van de hoofdburcht werd aangetroffen, alsmede, buiten het eigenlijke kasteelterrein, een complete, laat-veertiende eeuwse baksteenoven. Mede op grond van deze resultaten werd de eerste opzet van het woningbouwprogramma zodanig aangepast, dat het kasteelterrein voorlopig vrij blijft van bebouwing. Het oriënterende onderzoek zal worden voortgezet.

In februari 1990 (aangevuld in november 1990) werd te Beek en Donk in samenwerking met de gemeente en de plaatselijke heemkundekring onder leiding van

A. Huybers en J. Stienen (Helmond) een archeologisch onderzoek ingesteld naar de hoofdburcht van het 'Hoge Huys' in deze plaats. Het nu door woningbouw bedreigde terrein bleek reeds ernstig gehavend te zijn door een ten behoeve van de woningbouw afgebroken fabriek, die zich tot voor kort op het terrein bevond. Met grote moeite kon op basis van enkele spaarzame resten worden vastgesteld, dat de hoofdburcht in dit geval had bestaan uit een alleenstaande, direct door een gracht omgeven toren met een buitenwerkse afmeting van ca 10 x 12 m en een funderingsbreedte van ruim 1 m.

Het archeologisch en bouwhistorisch onderzoek van de kasteelruïne te Asten (Noord-Brabant), o.l.v. L. Wevers en J. Stienen werd wetenschappelijk begeleid. Dit onderzoek vond plaats in het kader van het opschonen van de grachten en de voorbereidingen van een eventuele consolidatie van de ruïne. Het onderzoek kon worden uitgevoerd tijdens een tweetal zomercampagnes in 1988 en 1989, dankzij de medewerking van de NJBG (Nederlandse Jeugdbond ter Bestudering van de Geschiedenis), die beide jaren een twee weken durend opgravingskamp organiseerde.

In nauwe samenwerking met Drs. W.J.H. Verwers, provinciaal archeoloog van Noord-Brabant, werd actief deelgenomen aan de voorbereiding en uitvoering van de opgraving naar de voorburch van het kasteel van Ravenstein in september-oktober 1992. De opgraving was noodzakelijk door de bouw van bejaardenwoningen op het terrein.

Overige activiteiten

Lezingen

Lezingen over kastelen en aanverwante onderwerpen werden in de verslagperiode gehouden voor de NKS te Medemblik (5-10-1989: Het kastelenbouwprogramma van Floris V) en te Haarzuilens (28, 29 en 30-10-92: De bouwgeschiedenis van het kasteel De Haar), de Vereniging 'Firapeel', Vereniging voor Mediaevistiek, in Slot Zuylen (22-4-1989: De kastelen van de bisschop van Utrecht) en de Nederlandse Jeugdbond ter Bestudering van de Geschiedenis (NJBG) in het kasteel Assumburg (30-12-1991: Landsheerlijke kastelen in Nederland en het kastelenbouwprogramma van Floris V).

Bij de tachtigste verjaardag van prof.dr. J.G.N. Renaud werd tijdens een feestelijke bijeenkomst op het Muiderslot (5-10-1991) een toespraak gehouden over de stand van het kastelenonderzoek in Nederland en het belang van de jarige voor dit onderzoek. Verder

werd bij de opening van een tentoonstelling over opgravingsresultaten in Eindhoven op 11-9-1992 een toespraak gehouden, waarin o.a. het belang van de opgraving van het kasteel van Eindhoven voor de geschiedenis van het Nederlandse kasteel werd belicht.

Werkgroepen en besturen

Op verzoek van mw. prof. dr. J.M. van Winter werd als adviseur toegetreden tot twee door haar geleide werkgroepen, vooral bestemd voor jonge, werkloze onderzoekers. De eerste werkgroep betrof een zgn. 'Keramikproject', dat tot doel had te komen tot een publicatie en een tentoonstelling, waarin de resultaten van historisch en archeologisch onderzoek naar het gebruik van (middeleeuwse) keramiek zijn geïntegreerd. Er werd deelgenomen aan een groot aantal vergaderingen van deze werkgroep in 1990 en 1991. Het project zal wel resulteren in een aantal publicaties in 1992-1993, maar niet in een tentoonstelling.

De tweede werkgroep houdt zich bezig met onderzoek op het gebied van kastelen en historische buitenplaatsen. Vanaf 1991 werd als adviseur aan verschillende vergaderingen van deze werkgroep deelgenomen.

Op verzoek van het bestuur van de Stichting Het Nederlands Gebruiksvoorwerp werd op 28 juni 1988 in het bestuur van deze stichting plaatsgenomen, waarna in de jaren 1989-92 aan de vergaderingen werd deelgenomen.

Vanaf 1991 werd opgetreden als adviseur van de NKS en de SKD en geregeld aan de vergaderingen van het bestuur en de Raad van Beheer deelgenomen.

Op verzoek van het bestuur van de Brabantse Kastenstichting werd in mei 1992 toegetreden tot het Algemeen Bestuur van deze stichting. In oktober 1992 werd toegetreden tot het Bestuur van de Stichting Kasteel Heeswijk.

Vanaf de oprichting (1990) werd als penningmeester zitting genomen in het bestuur van Stichting Corpus Middeleeuws Aardewerk (CMA). Doel van de Stichting is het publiceren van keramiekcomplexen uit het Nederlandse taalgebied, die door externe gegevens historisch gedateerd kunnen worden. Hiertoe behoren ook complexen, die afkomstig zijn uit kasteelopgravingen.

Op verzoek van het bestuur van de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond (KNOB) werd in oktober 1992 toegetreden tot de redactie van het "Bulletin KNOB".

Adviezen

Regelmatig werd bij officiële instanties gepleit voor het instellen van een verantwoord wetenschappelijk onderzoek. Het betrof o.a.

- Het College van B&W van Wychen, de Stichting Vrienden van de Gelderse Kastelen en de Stichting Provinciale Gelderse Monumentenraad, waarbij in juli 1988 d.m.v. een aantal brieven de noodzaak werd bepleit van archeologisch en bouwhistorisch onderzoek, voorafgaand aan de consolidatie van de ruïne van het kasteel Batenburg.
 - Het College van B&W van Roosendaal, waar samen met de provinciaal archeoloog van Noord-Brabant, drs. W.J.H. Verwers, in een mondeling gesprek werd gepleit voor verantwoord onderzoek van het kasteel Moerendonk te Nispen, indien het terrein in het kader van de ruilverkaveling een andere bestemming zou krijgen (februari 1991).
 - Het College van B&W van Ravestein, waar samen met de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (drs. W.J.H. Verwers) werd gepleit voor onderzoek van het kasteel Ravestein, voorafgaand aan nieuwbouw (juni 1992).
 - Het College van B&W van Gemert, d.m.v. een gezamenlijke brief met de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek te Amersfoort, waarin bij het College werd gepleit voor het instellen van een archeologisch onderzoek naar het kasteel Gemert i.v.m. bebouwingsplannen voor het terrein, (april 1992).
- Vijfmaal werd op verzoek van een wetenschappelijke instelling vertrouwelijk advies uitgebracht over de wetenschappelijke kwaliteit van specifieke personen en projecten. Het betrof:
- Een verzoek om advies van de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO) met betrekking tot subsidiëring van een archeologisch/geografisch onderzoeksproject over antieke en middeleeuwse versterkingen in Griekenland (mei 1988);
 - Een verzoek om advies van dr. H. Schierwater (Oberstadtdirektor van Göttingen) over de wetenschappelijke kwaliteiten van één van diens medewerkers (juni 1988);
 - Een verzoek om advies van prof. dr. W.E. Marsden (decaan van de Faculty of Education and Extension Studies, University of Liverpool) over de wetenschappelijke kwaliteiten van één van zijn medewerkers (februari 1989).
 - Een verzoek om advies van NWO over de wetenschappelijke kwaliteit en wenselijkheid tot subsidiëring.

diëring van een vertaling in het Engels van een Nederlandse studie op het gebied van de post-middeleeuwse archeologie (februari 1991).

- Een verzoek om advies van prof. dr. J.M. Irvine (Principal and Vice-Chancellor van de University of Aberdeen) over de wetenschappelijke kwaliteiten van één van zijn medewerkers (april 1992).

Verschillende malen werd aan instellingen, collega's en particulieren op hun verzoek inhoudelijk advies uitgebracht over door hen verricht onderzoek. Het betrof o.a.

- C.L. ten Cate (Utrecht) over het door hem uitgevoerde historische onderzoek naar de "borg" te Borne (1990-1991).
- J. Weenink (Driebergen) over een door hem verricht historisch onderzoek naar de elfde-dertiende eeuwse genealogie van het geslacht van Wulven (1990-1991).
- Vereniging Oud-Utrecht over de wenselijkheid van het herwaarderen van de beoefening van de lokale en regionale geschiedenis aan de Rijksuniversiteit te Utrecht (mei en november 1991).
- Stichting Vrienden der Geldersche Kastelen over de beheersmogelijkheden van de ruïne van het kasteel Nederhemert (februari 1991).
- Drs. N. Arts over door hem verricht archeologisch onderzoek naar het kasteel van Eindhoven (juni 1991).
- De stichting "Archeon" over fortificatorische aspecten van het door deze stichting in te richten archeologisch themapark te Alphen (mei 1991).
- Medewerkers van de T.U. Delft (Ir. T.C. Bauer, Ir. A. Viersen) over door hen verricht archeologisch onderzoek naar diverse kastelen (o.a. Batenburg en Bleyenbeek, 1988-1991).
- Drs. J. Thijssen over door onder zijn supervisie uitgevoerd onderzoek naar het kasteel van Groesbeek (januari 1991).
- Aan Ir. R. Bosch van Drakestein werd in diverse bijeenkomsten advies uitgebracht over een door hem namens de Utrechtse Kastelenstichting genomen initiatief om te komen tot een Kastelenboek van de provincie Utrecht (1991-1992).
- M. Dewilde (Instituut voor het Archeologisch Patrimonium, België) over door hem verricht onderzoek naar het kasteel van Lonnebeke (juli 1991).

Op verzoek van de location manager van Ariel Filmproducties N.V. (mw. A. Aardewerk) werd advies uitgebracht over de locatiekeuze van de speelfilm "Ivanhood" van Paul Ruven (februari 1992). Deze film, geproduceerd door Ariel Filmproducties N.V. in co-productie met de KRO, speelt zich grotendeels af

in ruïnes van middeleeuwse kastelen. Na afweging van diverse factoren werden hiervoor een aantal ruïnes geselecteerd in de Ardennen. De film is in september 1992 in première gegaan.

Op verzoek van de Rijksuniversiteit Utrecht werd deelgenomen aan het project "Wetenschapsweek Junior", waarvan de doelstelling is jongeren (in dit geval leerlingen van de hoogste groepen van de basisschool) kennis te laten maken met de universitaire wetenschapsbeoefening. In het kader van deze manifestatie werd, samen met mw. drs. J.M.M. Kylstra (NKS) een kastelenproject ontwikkeld met als titel "Huizen als kastelen". Het doel hiervan was kinderen vertrouwd te maken met het onderzoek van een kasteel. Als voorbeeld werd hiervoor het kasteel Duurstede gekozen. Het project werd uitgevoerd met leerlingen van de Hazenboschschool in Den Dolder (leerkracht A. van de Giessen) in de maand september 1992 en werd succesvol afgesloten met een algemene bijeenkomst op de Universiteit op 14-10-1992.

Initiatieven

In het najaar van 1991 werd het initiatief genomen om te komen tot een lexicon van alle bestaande en verdwenen kastelen in Nederland. Het initiatief, dat met de medewerking van vele vrijwilligers vele jaren zal gaan vergen, werd bekendheid gegeven in de op 20-2-1992 uitgesproken oratie. De organisatie van dit project heeft in het najaar van 1992 zijn definitieve vorm gekregen door de oprichting van de Stichting Kastelenlexicon Nederland op 24-10-1992 onder voorzitterschap van ondergetekende.

Reizen en congressen

In 1989 werd (op eigen kosten) een studiereis ondernomen naar kastelen in Schotland. In 1991 werd op dezelfde voorwaarden een studiereis gemaakt naar kastelen in Noord-Spanje en Portugal.

In 1990 werd (op eigen kosten) deelgenomen aan het 15e internationale kastelencongres 'Château Gaillard', gehouden in Schloß Comburg te Schwäbisch Hall, Duitsland; in 1992 werd wederom deelgenomen aan het 16e kastelencongres 'Château Gaillard', gehouden te Luxemburg.

Tijdens deze gelegenheden werden contacten gelegd, cq. bestendigd met een groot aantal internationale deskundigen op het gebied van kastelen-studies. Voor Schotland kunnen hier speciaal genoemd worden dr. Geoffrey Stell (Royal Commission on Ancient & Historical Monuments of Scotland, Edinburgh), dr.

C. Tabraham (Scottish Development Department, Historic Buildings and Monuments, Edinburgh) en dr. G.C. Simpson (University of Aberdeen). Naast de gebruikelijke contacten zoals men die op congressen opdoet werden tijdens Château Gaillard speciale banden aangeknoopt met dr. R. Avent (CADW, Welsh Historic Monuments, Cardiff), mr. P.D. Sweetman (Irish Historic Monuments, Dublin), prof. dr. B. Scholkmann (Universiteit Tübingen), prof. dr. C. Meckseper (Universiteit Hannover) en dr. T. Durdík (Academie van Wetenschappen, Praag).

In september 1992 werd deelgenomen aan het grote internationale congres "Medieval Europe. An international Conference of Medieval Archaeology" te York, dat werd georganiseerd ter voorbereiding van de eenwording van Europa. Ook op dit congres speelden kastelen een belangrijke rol.

Er werd deelgenomen aan een aantal algemenere congressen en studiedagen, georganiseerd door de Faculteit der Letteren van de Rijksuniversiteit te Utrecht (o.a. het congres "Trends in cultural participation", 27-2-1991; een studiedag over de "Index of Christian Art", 21-2-1991 en het "Lancelot-symposium", 3-5-1991), de Rijksdienst Monumentenzorg te Zeist (afscheidssymposium Herman Janse, 11-10-1991) en diverse studiebijeenkomsten van de Post-doctorale Werkgroep Oudere Architectuur (1991-1992), het Netwerk Mediëvistiek (1992), "Archon" (de archeologische werkgemeenschap binnen NWO) en de Sectie Middeleeuwse geschiedenis binnen NWO (1987-1992). Verder werd deelgenomen aan diverse congressen en bijeenkomsten van de Nederlandse archeologen (o.a. het jaarlijkse tweedaagse congres de "Reuwendagen" en de zgn. "Contactdagen" van de middeleeuwse archeologen in Nederland (1987-1992).

Publiciteit

Publiciteit voor het vak Kastelenkunde werd verkregen bij verschillende gelegenheden:

- Op verzoek van Elseviers Magazine werd in 1990 meegewerkt aan een interview. Het maakte deel uit van een serie, die ten doel had het verschijnsel bijzonder hoogleraar nader te belichten door middel van zes interviews met markante vertegenwoordigers van dit type hoogleraar. Het interview (door J. van Vonderen) verscheen in *Elseviers Magazine* 46, nr. 33 (18 augustus 1990), pp. 78-79, onder de titel 'Biggetjes in de slotgracht'.
- Op 8-6-1992 werd d.m.v. een interview voor Omroep Brabant aandacht besteed aan de open dag, die

op deze datum werd gehouden in de Brabantse kastelen, georganiseerd door de "Brabantse Kastelenstichting" en de "Vereniging vrienden van de Brabantse kastelen".

- De oratie, uitgesproken op 20-2-1992 had een vloedgolf van publiciteit tot gevolg. De grootste verbreiding kreeg een ANP-interview (door P. Selbach), dat overgenomen werd door vrijwel alle regionale dagbladen onder alarmerende titels als "Nederlandse kastelen bedreigd" of "Nederlandse kastelen in gevaar" (o.a. Tubantia, 14-2-1992; Het Dagblad, 15-2-1992; De Gelderlander, 15-2-1992; Het Binnenhof, 14-2-1992; Cobouw, 19-2-1992; Haarlems Dagblad, 15-2-1992; Arnhemsche Courant, 15-2-1992; Leids Dagblad, 15-2-1992); Historisch Nieuwsblad 1 (1992) nr.2, 10.

Dit interview leidde tot afzonderlijke interviews met de grotere regionale en landelijke dagbladen: Haagsche Courant, "Niet alleen de tijd vreet aan onze kastelen" (20-2-1992, door F. Hitzert); Het Parool, "Een kasteel is vaak niet meer dan een torentje" (22-2-1992, door M. van der Meulen); Brabants Dagblad, "Kasteel in wetenschap ondergeschoven kind" (18-2-1992, door W. Hagemans); Trouw, "Hoogleraar Janssen: Kasteel is meer dan een sprookje" (20-2-1992, door H. Hielkema); De Volkskrant, "Decentralisatie monumentenzorg bedreigt kastelen" (25-2-1992, door E. Clowting); Reformatorisch Dagblad, "Langzaam verpulveren de kastelen" (28-2-1992, door R.P. de Graaf); Algemeen Dagblad, "Kastelen komen aandacht te kort" (30-5-1992, door A. van Schaik).

Ook de eigen publieksmedia van de Utrechtse universiteit besteedden aandacht aan de oratie d.m.v. eigen interviews: De Universiteit, nr. 11, 1992: "Nederlandse kastelen in verval" en: Utrechts Universiteitsblad 23 nr. 22 (27-2-1992) p. 6: "Kastelkundige oreert over beheer bouwkundige restanten middeleeuwen".

Naast de schrijvende pers werd ook door de radio aandacht besteed aan de oratie. Door de regionale Radio Utrecht, Omroep Brabant en de Bossche Lokale Omroep (Stichting) (BLOS) werden interviews opgenomen en uitgezonden resp. op 15-2-1992, 18-2-1992 en 22-2-1992. De VPRO-radio zond in het programma "Het Gebouw" een 20 minuten durend live-interview uit op 21-2-1992 (interviewer Herbert Blankestijn).

Ook buiten de grenzen trok deze publiciteit de aandacht. De Belgische krant "De Morgen" publiceerde een interview over het verschijnsel kasteel (4-7-1992).

Bijlage: Lijst van publicaties

In de verslagperiode kwamen de volgende publicaties over kastelen en meer theoretische aspecten van de materiële cultuur der middeleeuwen gereed.

1. H.L. Janssen, The dating and typology of the earliest Siegburg stoneware in the Netherlands, in: D.R.M. Gaimster, M. Redknap & H.-H. Wegner (eds.) *Zur Keramik des Mittelalters und der beginnenden Neuzeit im Rheinland. Medieval and later pottery from the Rhineland and its markets.* (BAR International Series 440), Oxford 1988, 311-333. (N.B.: dit artikel is voor het grootste gedeelte gebaseerd op gedateerde vondsten uit kasteelopgravingen).
2. H.L. Janssen, The archaeology of the medieval castle in the Netherlands. Results and prospects for future research, in: J.C. Besteman, J.M. Bos, H.A. Heidinga (eds.) *Medieval Archaeology in the Netherlands* (Studies presented to H.H. van Regteren Altena), Assen 1990, 219-264.
3. H.L. Janssen, Het verdwenen bisschoppelijk kasteel Stoutenburg bij Amersfoort (1259-1543), *Castellogica, verkenningen en mededelingen van de Nederlandse Kastelenstichting II*, 1988- (1990), 120-139.
4. H.L. Janssen, Ten Geleide, in: R.W.J.M. Gröben, *Daelenbroeck, bijdrage tot de geschiedenis van heerlijkheid en huis*, Delft 1990, 9-10.
5. H.L. Janssen, Medieval Culture and the Problem of the historical Interpretation of Archaeological Evidence: the Example of the Town of 's-Hertogenbosch, in: *Mensch und Objekt im Mittelalter und in der frühen Neuzeit. Leben-Alltag-Kultur* (Veröffentlichungen des Instituts für Realienkunde des Mittelalters und der frühen Neuzeit 13; Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse, Sitzungsberichte, 568. Band), Wien 1990, 397-438. (N.B.: Dit artikel betreft theoretische aspecten van de bestudering van de materiële cultuur der middeleeuwen).
6. H.L. Janssen, De betekenis van Anton Bruijn en het onderzoek van keramiek in Nederland, in: H. Clevis, N. Herweijer e.a. (eds.), *Spiegelbeelden. Werra-keramiek uit Enkhuisen 1605*, Zwolle 1992, 11-23. (N.B.: Dit artikel houdt zich o.a. bezig met enkele algemene aspecten van het aardewerkonderzoek)
7. H.L. Janssen en F. Verhaeghe, Urban archaeology as a source for urban origins and early urban development in the Low Countries, in: N.C.F. van Sas and E. Witte (eds.), *Historical research in the Low Countries*, Den Haag 1992. (N.B.: Dit artikel betreft de analyse van fundamentele ontstaansprocessen van steden in de Nederlanden)
8. H.L. Janssen, *Het kasteel centraal. Een integrale benadering van een materiëel object*, Utrecht 1992, 35 pp. (Gezamenlijke uitgave Faculteit Letteren Universiteit Utrecht en NKS van de oratie, uitgesproken 20 februari 1992).

H.L. Janssen
Utrecht, 3 november 1992

Nieuws betreffende het IBI, het Internationale Burgen Institut.

Het zal de begunstigers van onze NKS niet onbekend zijn, dat de internationale belangstelling – in de eerste plaats uiteraard in Europa – in twee stromen gekanaliseerd is. Ten dele zagen beide groeperingen niettemin dezelfde minnaars van kastelen op hun bijeenkomsten verschijnen. De oudste organisatie is ongetwijfeld het IBI, heden ten dage vaak met zijn Engelse naam 'International Castle Institute' getooid. Aanvankelijk was het IBI een centrum in Zwitserland rijk, namelijk het kasteelmuseum in Burg Rapperswil. De belangstelling voor het leven en streven van het IBI bloeide op vanuit het verlangen ná de afschuwelijke WO II de internationale verbindingen te herstellen. De directeur van onze Rijksdienst voor Monumentenzorg was er lid van en wie de oudste nummers van het Bulletin doorneemt, zal er heel wat bekende persoonlijkheden uit Monumentenland in het Bestuur en de Wetenschappelijke Raad opmerken.

Er werden congressen georganiseerd en de Wetenschappelijke Raad leidde een druk bestaan. Een goede naam hadden de bijeenkomsten in Italië (Montagnana), Griekenland en Spanje of Portugal. Ach, in feite deed ieder land, waar een bijeenkomst georganiseerd werd zijn uiterste best om de architecten, de historici en de eigenaars van kastelen iets moois te bieden. Velen herinneren zich zonder twijfel de uitvoeringen van de achttiende-eeuwse muziek op het slot Schönbrunn.

Lang heeft het IBI zich in de steun van ondermeer de Nederlandse overheid mogen verheugen; lange jaren wist de Nederlandse voorzitter Mr H.N.C. Baron van Tuyll van Serooskerken de juiste deuren te openen naar de bronnen van hulp voor een organisatie, die altijd wel wat ondersteuning kon gebruiken. Toen de Schweiz.Burgenverein Rapperswil weer ter beschikking wilde hebben verhuisde het kasteelmuseum naar het kasteel Rozendael en werd ook het secretariaat daar ondergebracht. Na de restauraties van Rozendael verhuisde het kasteelmuseum naar België, maar het secretariaat bleef in de bijgebouwen van het kasteel Rozendael gevestigd.

Vrij geregeld kwam de Conseil Scientifique bijeen en ieder jaar organiseerde men meerdere reizen. Verslagen van een en ander vond men in het Bulletin, waarvan er in de loop der tijden zesenvestig verschenen. Het eerste, verschenen in 1951, is intussen een bibliografische zeldzaamheid geworden.

Naast het IBI ontstond een groepering van onderzoekers, komende vanuit kringen als architectuurhistorici, mediaevisten, monumentenzorgers en archeologen, die op uitnodiging van Prof.dr Michel de Bouärd voor het eerst in 1962 in Les Andelys (aan de Seine)

bijeenkwamen. Deze deskundigen hebben zich verenigd onder de naam Colloque Château Gaillard; zij komen om de twee jaar gedurende een week bijeen om nieuwe gegevens uit te wisselen en door excursies in de wijde omtrek de kennismaking met de kastelen te onderhouden. De voordrachten verschijnen regelmatig samengebundeld in het congresverslag 'Château Gaillard'.

De bezoekers van beide groeperingen worden uit zo verschillende maatschappelijke lagen gerecruteerd, dat de twee groepen zonder enige moeite naast elkaar kunnen bestaan.

Een derde organisatie, met een veel grotere belangstellingskring, draagt de naam Europa Nostra. Na diverse contacten en onofficiële besprekingen werd besloten tot een samengaan met het IBI. Als gevolg onderging het 'IBI-Bulletin' een verjonging. De naam bleef; nr. 47, over de jaren 1990-1991 heeft het kloekke A4 formaat gekregen, waardoor de afbeeldingen soms veel aan informatieve waarde hebben gewonnen. Dit Bulletin bevat het verslag van de congressen XXVI en XXVII. In 1990 kwamen de leden van 23 tot 26 oktober in Kochberg bijeen. Het thema luidde: La sauvegarde du patrimoine historique dans les pays de l'Europe. Het valt op, dat de bijeenkomst in Kochberg met slechts drie verslagen onder de aandacht van de lezer gebracht wordt. En wat ongetwijfeld nog opmerkelijker is : de onderwerpen betreffen vooral Polen en Roemenië.

De bijeenkomst in Wales van 16 tot 19 september 1991 had tot thema : The use of Castle Networks in medieval Defense Strategies. Dit symposium vond zijn neerslag in een hele serie verslagen. Het optrekken van het IJzeren Gordijn demonstreert zich ondermeer in beschouwingen over Polen, Bohemen en Roemenië; interessant was zeker een bijdrage over de kerkburchten in Zevenburgen. Maar, vanzelfsprekend werd er eveneens voldoende aandacht besteed aan de kastelen van Edward I in Wales!

Het valt op, dat in de Wetenschappelijke Raad geen Nederlandse namen opduiken terwijl Turkije, Roemenië en Portugal vertegenwoordigd zijn. Dit heeft ongetwijfeld te maken met de moeilijkheden om onder de huidige omstandigheden subsidies voor het bijwonen van congressen te verkrijgen. Op het 25ste congres van de Conseil Scientifique (29 maart - 2 april, in Verona) was nog een architect van onze Rijksdienst voor de Monumentenzorg met een lezing aanwezig. Dit symposium had dan ook tot onderwerp: La ré-utilisation des bâtiments militaires désaffectés. Een onderwerp, dat ook in ons land op grote belangstelling mag rekenen. Nogmaals, de actieve belangstelling wordt beslist afgeremd door de omstandigheid, dat potentiële deelnemers heden ten dage

grote moeite zullen hebben om enige financiële tegemoetkoming te verwerven.

Wie zich het Bulletin zou willen aanschaffen, kan terecht op het secretariaat Europa Nostra/IBI, kasteel Rozendael, 6891 DA, Rozendaal.

Europa Nostra is een Europese particuliere organisatie ter bescherming en ter bevordering van de belangstelling voor het Europese milieu. De doelstellingen van Europa Nostra vertonen soms een sterke verwantschap met die van het IBI, maar terwijl deze organisatie de aandacht in het bijzonder op kastelen gericht houdt stimuleert Europa Nostra de belangstelling voor de monumentale architectuur in het algemeen en het landschap als geheel.

Het IBI heeft reeds enige jaren geleden erepenningen in omloop gebracht waarmee bijzondere prestaties worden geëerd. Op 14 september 1991 ontving Jhr dr C.C.G. Quarles van Ufford, directeur van de Stichting Vrienden van Geldersche Kasteelen in Dublin de eremedaille om de inspanning van zijn organisatie ten aanzien van restauratie en behoud van 22 kastelen of historische landhuizen te waarderen.

In 1984 werd het IBI Fund ingesteld door de toenmalige voorzitter van het IBI, Mr H.N.C. Baron van Tuyll van Serooskerken. De bedoeling was de financiële mogelijkheden te helpen scheppen voor het behoud van oude versterkingen, kastelen, oude huizen of hun ruïnes mitsgaders tuinen en parken. Elk jaar kwam daardoor een bedrag van \$ 10.000 ter aanmoediging beschikbaar. Naast dit 'Fund' behoort de reeds eerder vermelde erepenning genoemd te worden, die aanvankelijk ééns in de drie jaar werd uitgereikt. Sedert 1989 geschiedde deze uitreiking iedere twee jaar. In de toekomst hoopt Europa Nostra/ IBI te komen tot drie medailles per jaar.

Het laatste jaarbericht van Europa Nostra geeft aanleiding tot opmerkelijke constatering. Appendix 1 t/m 10 verschaffen inzicht in de betrokken persoonlijkheden en organisaties. Enigszins verrast vindt men zes Nederlandse gemeenten onder de 'Associated Corporate Members'. In Luxemburg heeft alleen het plaatsje Mersch zich laten verleiden.

Het mag ons niet verbazen, dat voor ons land de Rijksdienst Kastelen Beheer in de rij van 'Sponsors and supporting bodies' figureert. Een geruststellende mededeling : de Nederlandse Kastelenstichting heeft een plaats ingenomen onder de 'Member Organisations'. Overigens ontmoet men maar weinig Nederlanders in de opsomming van betrokken persoonlijkheden terug. En wat doet de Stichting Diogenes eigenlijk in die groep van 'Associated Organisations'? Dat kan toch niet aan die fameuze ton liggen!

Rectificatie artikel "Huis Bergh ontsloten"

In bovengenoemd artikel is een betreurenswaardige fout geslopen, deels inhoudelijk, deels tekstueel. Er staat dat een wipbrug niet hoeft te worden opgetrokken. Dit is onjuist: uiteraard moet óók een wipbrug worden opgetrokken. Zou men het gedeelte dat de brugkelder overspant te zwaar maken, waardoor dit deel vanzelf naar beneden zakt en de brug wordt opgehaald, zoals in de tekst wordt verondersteld, dan zou men de opgehaalde brug niet of nauwelijks meer naar beneden krijgen. Het balkje onder de brug is slechts bedoeld als zekering, om te voorkomen dat de brug uit zichzelf omhoog gaat wanneer er een te groot gewicht aan één zijde van de brug staat. De brug gaat dan letterlijk als wip werken.

de auteurs